

KUR'AN'DA ÜMMÎ KAVRAMI VE HZ. PEYGAMBER'İN ÜMMİLİĞİ

Ziya ŞEN¹

Concept of 'Ummi' (illiterate) In The Qur'an and Illiteracy of Prophet Muhammad

Abstract

In this article we will examine the concept of 'ummi' (illiterate) which is mentioned in six verses of the Qur'an. In the study, there are three topics. In the first topic, it is investigated the meaning of 'ummi'. Usage of 'ummi' in the Qur'an is researched in the second topic. At the end of this article, we dealt with illiteracy of Prophet Muhammad. In that topic, we researched the claims about the illiteracy and unilliteracy of the prophet.

Key words: Illiterate, Illiteracy, Arab, Prophet, Qur'an, Verse.

1. Ümmî'nin Anlamı

Kur'an'da farklı şekillerde kullanılan² ve bunlar içerisinde 'anne' anlamını da barındıran 'ümm' kelimesinin ism-i mensûbu olan ümmî, bir şeyin aslı,³ annesinden doğduğu hal üzere olan, okuma-yazma bilmeyen ve bu hal üzere devam eden gibi çeşitli anlamlara gelmektedir.⁴ İyi yazamayan manasını da ifade eden ümmî,⁵ okuma-yazma eğitimi olmayan bir grup içerisinde ortaya çıkmak suretiyle, onlar gibi okuyup-yazmayı bilemeyen, ilk yaratılış üzere yetişen ve kitabı öğrenmemiş olan kimseye denir. Ümmînin çoğulu 'em-mân' şeklinde gelir.⁶

1 Ar. Gör. Dr., DEÜ İlahiyat Fakültesi.

2 Bu kullanımlar için bkz. Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn&Muhammed Ali en-Neccâr), Kahire 1964-1967, 1979, XV, 630; İbnü'l-Cevzî, Cemaleddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Nüzhetu'l-uyûn fi ilmi'l-vücûh ve'n-nazâir*, (thk. Muhammed Abdülkerim Kazım er-Râzî), Beyrut 1405/1985, 140-142; Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb, *Basâiru zevi't-temyiz fi latâifil-Kitâbi'l-Aziz*, (thk. Muhammed Ali), Beyrut trs. II, 111-112.

3 Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, XV, 631; el-Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh*, (thk. Ahmet Abdulgafur Atar), Beyrut 1399/1979, V, 1863; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetu'l-uyûn*, 141; Fîrûzâbâdî, *Basâiru Zevi't-temyiz*, II, 111.

4 Zeccac, Ebu İshak İbrahim es-Sîrî, *Meâni'l-Kur'an ve irabuhu*, (thk. Abdülcelil Abduhu Şelebi), Beyrut 1408/1988, I, 159; Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-muhîr*, İstanbul 1304-1305, IV, 177.

5 el-Kirmani, Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali, *el-Buhârî bi şerhi'l-Kirmânî*, Beyrut 1041/1981, XII, 9.

6 Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîr*, IV, 177.

Diğer taraftan ümmî kelimesine farklı anlamlar da yüklenmiştir. Örneğin, ümmî, toplumunun yaratılışı üzere olan, Arap milletinin özelliklerini taşıyan, fıtratı ve yaratılışı gereği kitabı bilmeyen, gaflet ve cehalet içerisinde bulunan, bilgisi az olan ve herhangi bir kitaba inanmayan Araplar için kullanılan genel bir tabirdir. Ümmilik, sırf adetleri olduğu için yazmayan ve yazmasını da öğrenmeyen bir topluma nispet edilmiştir.⁷

“Biz ümmî bir ümmetiz”⁸ hadisinde geçen ümmî lafzı, Arapların annelerinden doğduğu hal üzere olduğunu, onların yazmayı ve hesabı bilmediklerini ve ilk tabii fıtratları içerisinde olduklarını ifade eder. Ebû Ka'b'ın rivayet ettiği “Ben ümmî bir ümmete gönderildim”⁹ hadisinde geçen ümmî ümmet tabiri de, Arapların kitapsız bir toplum olduğunu vurgular. Genel olarak Arap toplumu yazamıyor ve yazılı bir kitabı okuyamıyordu. Allah da Peygamberini okuyup-yazamaz bir halde Arap toplumuna gönderdi.¹⁰

Bu bilgilerden yola çıkarak ümmîyi terim olarak tanımlayacak olursak, kişinin mensubu olduğu toplumunun âdetleri gereği okuma-yazma bilmeyen ve anasından doğduğu hal üzere devam eden kimse şeklinde tarif etmemiz mümkündür.

2. Ümmî'nin Kur'an'da Kullanımı

Ümmînin Kur'an'da kullanılışı daha ziyade şu iki şekilde görülmektedir: Genel anlamda ümmî ve özel olarak Hz. Peygamber'in ümmîliği.

a. Genel Anlamda Ümmî

Kur'an'da altı yerde geçen ümmî kelimesi Bakara 78, Al-i İmran 20, 75 ve Cuma 2'de çoğul şekilde yer almaktadır. Bu surelerde geçen ümmî lafzı, bazen bir kısım Yahudilerin vasfı,¹¹ bazen müşrik Arapların bir sıfatı,¹² bazen de

7 İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed er-Râğîb, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Halil), Beyrut 1422/2001, 33; İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükkerrem, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut 1374/1955, XII, 34; Firûzâbâdî, *Basâiru zevi't-temyiz*, II, 159.

8 Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm, *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul 1401/1981, Savm, 13, II, 230; Muslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc en-Nisâbüri, *el-Câmiü's-sahîh (Sahihu Müslim)*, İstanbul 1401/ 1981, Siyam, 15, I, 761; Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, İstanbul 1401/1981, Savm, 4, II, 739; Nesai, *Sünen*, Siyam, 17, IV, 139-140; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1402/1982, II, 43, 52, 127, 129.

9 İbn Hibbân, Ebû Hatîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî es-Sicistânî, *Sahihu İbn Hibbân bi tertibi İbn Belbân*, (thk. Şuayb el-Arnâvud), Beyrut 1993, III, 14, Hadis No: 739.

10 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, XII, 34; Firûzâbâdî, *Basâiru zevi't-temyiz*, II, 159.

11 Bkz. Bakara 2/78, Al-i İmran 3/75.

12 Bkz. Al-i İmran 3/20.

Hız. Peygamber'in kendilerinden çıktığı Arap toplumunun bir özelliği olarak¹³ zikredilmektedir. Bir surede ard arda iki âyette¹⁴ tekil şekilde Hız. Peygamber'in bir özelliği olarak yer almaktadır.

Ümmî vasfı Hız. Peygamber'e nispet edildiğinde, onun bir kitabı yazmaması ve okumaması anlamına gelir. Hız. Peygamber, Ümmü'l-Kura'ya nispet edildiği için onun bu şekilde vasıflandırıldığını söyleyenler de vardır.¹⁵

Burada öncelikli olarak Kur'an'da geçen ümmî kavramının hangi anlamlarda kullanıldığını klasik ve modern birkaç tefsirden yola çıkarak değerlendirmek istiyoruz.

Bakara 78'de geçen¹⁶ 'ümmiyyûn' lafzı, Yahudilerden okuma-yazmayı ve Tevrat'ın manasını bilmeyenler anlamındadır. İyi yazamayan ve kitabı okuyamayanlar için kullanılır.¹⁷ Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723) yoluyla İbn Abbas (ö. 68/687-688)'dan nakledilen bir görüşe göre, bu âyetteki ümmiyyûn tabirinin Allah'ın gönderdiği peygamberlerden hiçbirini ve Allah'ın indir-diği kitaplardan hiçbirini doğrulamayan ve bundan dolayı kitabı elleriyle yazan Yahudiler için kullanılan bir sıfat olduğu kaydedilir. Ancak bu rivayetin isnadında yer alan Dahhâk güvenilir olmakla birlikte, kendisi ne İbn Abbas ile ne de başka Sahabeyle karşılaşmıştır. İşte bundan dolayı, Taberi (ö. 310/922) bu rivayeti reddetmiş ve bu yorumun ümmînin Araplar arasında yaygın olarak bilinen anlamına aykırı bir açıklama olduğunu söylemiştir.¹⁸ Âlûsî (ö. 1270/1854), âyette geçen 'ümmî' lafzının, şu üç şeye nispet edildiğini vurgular:

1. Çođunluđu okuma-yazma bilmeyen Arap toplumuna nispet edilir.
2. Anaya nispetle anasından doğduğu gibi anlamında kullanılır, anasının onu doğurduğu hal üzere olup okuma-yazma bilmeyen demektir. Çünkü yazma, sonradan kazanılan bir beceridir.¹⁹
3. Ümmü'l-Kurâ diye isimlendirilen Mekke'ye nispetle Mekkeli anlamında kullanılır. Zira burada oturanların çoğu okuma-yazma bilmeyen topluluklar-

13 Bkz. Cuma 62/2.

14 Araf 7/157-158.

15 Isfahâni, *el-Müfredât*, s. 33.

16 Bakara 2/78 : "Onların içinde bir de ümmîler var ki, Kitabı bilmezler, bütün bildikleri birtakım kuruntular (yahut kulaktan dolma şeyler) dir; onlar sadece zannediyorlar".

17 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, Kahire 1373/1954, I, 373; Firûzâbâdi, *Basâiru Zevi't-temyiz*, II, 159.

18 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 374.

19 Bu konuda ayrıca bkz. Muhammed Rıza, *Muhammed*, Kahire 1385/1966, I, 63.

dır. Onların cahil olmaları Tevrat'ı bilmemeleri anlamına gelir.²⁰ en-Nehhâs (ö. 280/893) da, Hz. Peygamber'in, Ümmü'l-Kurâ olan Mekke'ye nispet edilecek kendisine ümmî denildiğini belirtir.²¹

Bu nispetlerin üçünde de ümmî için okuyup-yazma bilmeyen anlamı öne çıkmaktadır.²² Ancak İbn Manzur (ö. 711/1311), bunlardan ikinci görüşü tercih etmiştir.²³

'Ümmî' kelimesinden sonra gelen "**kitabı bilmezler**" ifadesi, bu kelimenin anlamı hakkında bize somut denebilecek bir bilgi vermektedir. Buna göre ister Yahudi isterse Müslüman olsun, kişi pek çok şeyi bilebilir; ama kendi kutsal kitabını bilmiyor, bu konuda tahminlerle hareket ediyor ve hayal peşinde koşuyorsa o ümmî sayılır.

Al-i İmran suresi 20. âyette geçen²⁴ 'ümmiyyûn' lafzı 'kitap sahibi olmayan kimseler' anlamına gelir ki bununla da müşrik Araplar kast edilmiştir.²⁵ Şu iki sebepten dolayı müşrik Araplar ümmî diye sınıflandırılmışlardır:

1. Onlar İlahî bir kitaba sahip olmadıkları için, okuma-yazma bilmeyen kimselere benzetilerek ümmî diye vasıflandırılmışlardır.

2. Bundan kasıt, onların okuyup-yazması olan kimselerden olmayışlarıdır. Bu okuyup- yazmama işi onların genelinin vasfıdır. Aralarında okuyup-yazması olanlar bulunsa bile bu, nadir bir husustur.²⁶

20 Âlûsî, Şihâbüddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesâ-nî*, Beyrut ts., I, 303. Ayrıca bkz. eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr*, Mısır 1383/1964, II, 252.

21 Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, yy. 1387/1967, VII, 299. Bu konuda ayrıca bkz. İbn Abdîrabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî, *el-İkdû'l-ferîd*, Beyrut ts., IV, 214. Mekke'ye Ümmü'l-Kurâ denir. (el-Cevherî, *es-Sihâh*, V, 1863) Mekke'ye Ümmü'l-Kurâ denmesi, insanların namaz kılarken oraya yönelmeleri veya oranın fazilet bakımından şehirlerin en yücesi olması sebebiyledir. İddia edildiğine göre, oranın yeryüzünün merkezinde bulunur. (Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, IV, 77.) Her bir şehir etrafındaki köylerin anasıdır. Mekke'de böyle olduğu için Ümmü'l-Kura olarak isimlendirilmiştir. (Ezherî, *Tehzîbü'l-lûga*, XV, 632; İbn Fâris, Ahmed b. Zekerîyya, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Beyrut 1411/1991, I, 23)

22 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, yy. ts., IV, 2297; VII, 4955-4956.

23 İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XII, 34. Ayrıca bkz. Muhammed Rıza, *Muhammed*, I, 63.

24 Al-i İmran 3/20 "*Seninle tartışmaya girişirlerse, de ki: "Ben de özümü Allah'a teslim ettim bana uyanlar da."* Kendilerine Kitap verilenlere ve ümmilere de ki: "*Siz de İslâm oldunuz mu?" Eğer İslâm olurlarsa doğru yolu bulmuşlardır. Yok eğer dönerlerse, sana düşen, sadece duyurmaktır. Allâh kulları(nın yaptıklarını) görmektedir.*"

25 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, IV, 45; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1988., II, 25.

26 Fahrredîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, Tahran trs. VII, 213. Bu konuda ayrıca bkz. Muhammed Rıza, *Muhammed*, I, 63.

Bu âyette dikkatimizi çeken diğer bir husus, kitap ehli ile ümmîlerin ayrı ayrı zikredildiği ve bunların aynı kişiler olmadığıdır.

Al-i İmran suresi 75. âyette de,²⁷ kitap ehli ile ümmîler birbirinden ayrılmıştır. Âyetteki ümmîlerden kasıt, kitap ehlinen olmayanlardır.²⁸ Buradaki âyetten kitap ehlinin, ümmîlere karşı işledikleri suçun karşılığında bir ceza görmeyecekleri inancına sahip olduklarını anlıyoruz.

Cuma suresinin 2. âyeti hicretten sonra Medine'de nazil olmuştur.²⁹ Burada geçen³⁰ 'ümmiyyun' lafzı 'yazamayanlar' anlamına gelir ki³¹ bunlardan murad Araplardır.³² Hz. Peygamber'in ümmeti, ümmî olarak vasıflandırılmıştır. Çünkü onlara daha önce bir kitap nazil olmamıştı. Hz. Peygamber de bu toplumdaki çıktığı için o da ümmî diye vasıflandırılmıştır.³³

b. Özel Anlamda Hz. Peygamber'in Ümmîliği

Özel anlamda kullanılan ve Â'raf suresinin 157-158. âyetlerinde geçen³⁴ ümmî lafzına gelince, Mekke'de nazil olan A'raf suresinin ilgili âyetleri Hz. Peygamber'in bir vasfını açıklamaktadır ki o da onun ümmî oluşudur.

Âyette geçen ümmî, mucizevî olarak okuyup-yazmasını bilmeyen kimseye denir. Allah'ın Peygamberini bu şekilde vasıflandırmasının sebebi, Hz. Peygamber'in mucizelerinden biri olarak onun bilgisinin mükemmel bir şekilde

27 Al-i İmran 3/75 "Kitap ehlinen öylesi vardır ki, ona yüklerle emânet bıraksan, onu sana öder. Onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar versen, devamlı olarak başına dikilmeden onu sana ödemez. Onlar "Ümmîlere karşı bize bir sorumluluk yoktur." dedikleri için böyle yapıyorlar ve Allah'a karşı bile bile yalan söylüyorlar".

28 Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Carullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâ'iki't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, Mısır 1380/1966, I, 438; Kâdi el-Beydâvî, Abdullah İbn Ömer, *Envâtu't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, yy. ts., I, 314.

29 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXVIII, 93.

30 Cuma 62/2 "O'dur ki ümmîler içinde, kendilerinden olan ve onlara Allâh'ın âyetlerini okuyan, onları yücelten, onlara Kitabı ve hikmeti öğreten bir elçi gönderdi. Oysa onlar, önceden, açık bir sapıklık içinde idiler".

31 Zeccac, *Meâni'l-Kur'an*, V, 169.

32 Firûzâbâdî, *Basâiru Zevî't-temyîz*, II, 159; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4955.

33 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXVIII, 94.

34 Araf 7/157 "Onlar ki yanlarındaki Tevrât ve İncil'de yazılı buldukları o Elçi'ye, o ümmî Peygamber'e uyarlar. O (Peygamber) ki, kendilerine iyiliği emreder, kendilerini kötülükten meneder; onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri harâm kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar. O'na inanan, destekleyerek O'na saygı gösteren, O'na yardım eden ve O'nunla beraber indirilen nura uyanlar, işte felâha erenler onlardır".

Araf 7/158 "De ki: "Ey insanlar, ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sâhibi olan, kendisinden başka tanrı bulunmayan, yaşatan, öldüren Allâh'ın Elçisiyim. Gelin Allah'a ve O'nun ümmî peygamberi olan Elçisine inanın -ki o (peygamber) de Allah'a ve O'nun sözlerine inanmaktadır,- O'na uyun ki doğru yolu bulasınız!".

olduğuna dikkat çekmektir.³⁵ Razi'nin kaydettiğine göre konuyla ilgili olarak Zeccâc şöyle demiştir: "Ümmilik Arap toplumunun bir vasfıdır. Nitekim Hz. Peygamber: '*Biz ümmî bir toplumuz, yazı ve hesap bilmeyiz*'³⁶ buyurmuştur. Çünkü Arapların çoğu okuma-yazma bilmiyorlardı. Hz. Peygamber'in kendisi de böyle idi. Bu sebepten Allah, onu 'ümmî' diye tavsif etmiştir.³⁷

Hz. Peygamber'in ümmî oluşu, onun mucizelerinden biri olarak addedilmiş ve bunun birkaç yönden izah edilebileceği şöyle açıklanmıştır:

1. Hz. Peygamber, Allah'ın kitabını, insanlara kelime ve cümleleri düzenlenmiş bir şekilde, hiçbir kelime ve lafzını değiştirip bozmadan, tekrar tekrar okuyordu. Bir Arap hatibi, irticâlen bir hutbe irad edip, daha sonra bunu tekrarladığında, kaçınılmaz olarak az ya da çok, ya ona bazı şeyler ilave ediyor, ya da ondan bazı şeyleri çıkartabiliyordu. Hz. Peygamber ise, okuma-yazmayı bilmediği halde, hiçbir ziyâde, eksiltme ve değiştirmede bulunmaksızın Allah'ın kitabını okuyordu. İşte bu, onun mucizelerinden birisidir. Nitekim Allah, "*Sana okutacağız ve sen unutmayacaksın*" (Alâ, 6) buyurarak buna işaret etmiştir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in ümmî olması bir şereftir. Ümmîlik, okuma-yazma bilmeme, tahsil görmemiş olma Hz. Peygamber için bir şeref, fazilet ve mucize iken, diğer insanlar için bir kusur addedilir.³⁸ Çünkü Allah, Hz. Peygamber için (*Sana okutacağız ve sen bunu unutmayacaksın*) buyuruyorken, diğer insanlar hakkında (*Bilenlerle bilmeyenler hiç bir olur mu?*) buyurmuştur. Şunu da hemen belirtelim ki, Hz. Peygamber'in ümmiliğinden sonra yazmayı öğrenmiş olması mucizeye ters değildir.³⁹

2) Eğer, Hz. Peygamber iyi yazabiliyor ve okuyabiliyor olsaydı, zaman zaman önceki ümmetlerin kitaplarını okuduğu, böylece bu bilgileri o okumalar neticesinde elde ettiği hususunda itham edilirdi. Ama o, hiçbir öğretim ve okumada bulunmaksızın, pek çok ilmi ihtiva eden bu yüce Kur'an'ı getirince, bu onun mucizelerinden birisi olmuştur. Nitekim Allah'ın, "*Sen, bundan evvel ne bir kitap okumuş, ne de onu elinle yazmıştın. Eğer böyle olsaydı, bâtl söyleyenler şüpheye düşebilirlerdi*"⁴⁰ âyetinden kastedilen budur.

3) Yazı yazmayı öğrenmek kolay bir iştir. Çünkü asgarî düzeyde akıl ve zekaya sahip kişiler bile, kısa süreli bir çalışmayla yazıyı öğrenebilmektedirler.

35 el-Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, III, 30; IV, 140.

36 Konuyla ilgili kaynaklar daha önce zikredilmiştir.

37 er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, XV, 23. Bu konuda ayrıca bkz. Muhammed Rıza, *Muhammed*, I, 63.

38 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2298.

39 Kâsımî, *Mehâsinu't-te'vil*, XIII, 4756.

40 Ankebut 29/48.

Binâenaleyh yazıyı öğrenememek, anlamada büyük bir eksikliğin olduğuna delalet eder. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e, önceki ve sonrakilerin ilimlerini vermiş ve ona, hiçbir beşerin ulaşamadığı bilgi ve hakikatleri lütfetmiştir. Akıl ve anlayış bakımından bu büyük güçle birlikte, Allah onu öyle bir şekilde yaratmıştır ki, zekaca alt derecede yaratılanların kolaylıkla öğrenebildiği yazıyı o öğrenmemiştir. İşte böylece, birbirine zıt bu iki durumu birleştirmek, ade-tâ iki zıttı uzlaştırmak gibi olmuştur. Bu da, harikulade bir hâdise olup, bir mucize yerine geçmiştir.⁴¹

Görüldüğü gibi ümmî kelimesi genellikle Hz. Peygamber'in en azından başlangıçta okuma-yazma bilmediğini, dolayısıyla tebliğ ettiği din ile ilgili bütün bilgilerini herhangi bir kitap veya şahıstan değil yalnızca Allah'tan almış olduğu gerçeğini ifade eder. Dolayısıyla İbn Abbas'ın da vurguladığı “*Sizin peygamberiniz ümmî idi. Ne okur, ne yazar, ne de hesap yapardı*”⁴² ifadeleri bu hususu dile getirmektedir.⁴³

Netice olarak diyebiliriz ki, Kur'an'da altı farklı yerde geçen ümmî lafzı, iki yerde Hz. Peygamber'in, dört yerde de bazen Arapların bazen de Yahudilerin bir vasfı olarak zikredilmektedir. Hz. Peygamber'in bir karakteri olarak zikredildiğinde onun daha önceleri okuma-yazmayı bilmemesi ve herhangi bir kitabı okumamış olması gibi anlamlara gelir. Arap toplumuna nispet edildiğinde, o toplumun genel karakterini yansıtır ki bu da onların ellerinde kitapları olan bir toplum olmadıkları olgusudur. Yahudilerle ilgili olarak zikredildiğinde ise, onlardan okuma-yazma bilmeyenler anlamına gelir.

Buraya kadar ümmînin özel ve genel anlamları ve Kur'an'da nasıl kullanıldığı üzerinde durmaya çalıştık. Şimdi de risâlet öncesi ve sonrasında Hz. Peygamber'in durumunu incelemeye çalışacağız.

3. Hz. Peygamber'in Ümmîliği İle İlgili Tartışmalar

Hız. Muhammed (s.a.v.)'in Peygamberlikten önce okuma-yazma bildiğine dair elimizde somut bir delil yoktur. Ankebut suresinin 48. âyetinde geçen (bundan önce) ibaresinden Hz. Peygamber'in o dönemde okuma-yazmayı bilmediğini anlıyoruz. Bu âyet, bizim sana kitabı indirmemizden yani sen vahiy

41 er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, XV, 23. Bu konuda ayrıca bkz. İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XII, 34; Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdadi, *Lubâbu't-te'vîl fi meâni't-tenzîl (el-Hâzin)*, yy. 1317, II, 162.

42 Ulaşabildiğimiz kaynaklarda bu hadisi Kurtubî'den başkasının rivayet etmediğini tespit ettik.

43 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, VII, 298-299.

almazdan önce okuyup yazamıyordun, senin böyle bir alışkanlığın yoktu⁴⁴ şayet sen okuma-yazmayı iyi bilseydin, bazı cahil kişilerde şüphe uyanır ve senin bu Kur'an'ı önceki kitaplardan ve peygamberlerden aldığını iddia ederlerdi, anlamına gelir.⁴⁵

Mücahid (ö.101/719)'in dediği gibi, kitap ehli, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in daha önceleri okuma-yazma bilmediğini kitaplarından öğrenmişlerdi. Nehhâs, bu âyetin Kureyşliler için Hz. Peygamber'in nübüvvetine delil olduğunu, o dönemde Mekke'de ehl-i kitap olmadığı için Hz. Peygamber'in onlarla bir araya gelemediğini, dolayısıyla okuyup-yazmadığını ancak Mekkelilere önceki peygamberlerin ve ümmetlerin haberlerini anlattığını söyler.⁴⁶ Burada 'sağ el' denmesinin anlamı, genelde yazmanın sağ elle yapılmasından dolayıdır.⁴⁷

İbn Ebî Şeybe (ö. 264/877) Mücahid yoluyla, Nakkâş (ö. 351/961) da Şa'bî (ö. 104/722)'den naklen Hz. Peygamber'in, vefatından önce yazmayı öğrendiğini aktarır.⁴⁸ Ancak Beğavî⁴⁹ ve Kâsımî'ye göre, Hz. Peygamber, bir harf veya bir satır olsun, hiçbir zaman iyi şekilde yazamamıştı.⁵⁰ Önceleri Hz. Peygamber'in okuma-yazmayı iyi derecede bilemediği, iyi şiir ile kötü şiirin arasını ayırt edebildiği ancak İslam yaygınlaştığında onun yazmayı daha iyi öğrendiği şeklinde başka rivayetler de vardır.⁵¹ Durum böyle olmasına rağmen Kâsımî (ö. 1332/ 1913) Hz. Peygamber'in ölümünden önce yazmayı öğrendiği şeklindeki rivayetlerin zayıf ve bunların asıllarının olmadığını ifade eder.⁵²

Kanaatimize göre, Hz. Peygamber, kendisine Peygamberlik verilmeden önce okuyup-yazmayı bilmiyordu. Ancak ticaretle uğraştığı için alış-veriş yapacak kadar hesabı biliyordu ki bugün de okuma-yazmayı bilmediği halde pa-

44 Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Tefsîru'l-Beğavî (Me'âlimü't-tenzil)*, Beyrut 1423/2002., 998; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, XIII, 351; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXI, 4.

45 Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhîr*, Beyrut 1412/1992, VIII, 361; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, XIII, 351; Beydâvî, *Envârü't-tenzil*, IV, 140; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXI, 4; en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsîru'n-nesefî*, yy. trs. III, 260.

46 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, XIII, 351.

47 en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, III, 260.

48 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, XIII, 352; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXI, 4; Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, II, 290; Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhîlu'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'an*, (thk. Ahmed Şemsuddîn), Beyrut 1409/1988, I, 365.

49 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXI, 4.

50 Kâsımî, *Mehâsinu't-te'vîl*, XIII, 4756.

51 Zebidî, Muhibbuddîn Ebu'l-Feyz Seyyid Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-arûs*, Mısır 1306., VIII, 191; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXI, 4.

52 Kâsımî, Muhammed Celâleddîn, *Tefsîru'l-Kâsımî, (Mehâsinu't-te'vîl)*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Mısır 1957, XIII, 4756.

rayı tanıdığı için alış-veriş yapabilenlerin mevcudiyeti gözler önündedir. Hz. Peygamber, Mekkelilere önceki peygamberler hakkında çeşitli yollarla Yahudilerden edindiği bazı bilgileri de veriyordu. Peygamber olduktan sonra ise okuma-yazmayı bir derece öğrenmiş ve vefatına yakın bunu daha da ilerletmiş olabilir.

a. Hz. Peygamber'in Yazmayı Bildiğini ve Yazdığını İddia Edenler

Hz. Peygamber'in hayatı süresince yazıp-yazmadığı meselesi tartışma konusu olmuştur. Bir grup alim, Hz. Peygamber'in normalde iyi okuyup-yazmadığını ama az da olsa yazdığını iddia eder. bunların başında Ebu'l-Velid el-Bâcî⁵³ gelir ve bu iddiasını hararetle savunur. Daha sonra, kendisini takip edenler arasında es-Sümnânî, Ebû Zer el-Herevî, İbn Dihye ve Ebu'l-Feth en-Nisâbüri gibi şahıslar zikredilebilir.⁵⁴ Bâcî ve taraftarları, Hz. Peygamber'in Hudeybiye'de⁵⁵ yazdığını ileri sürmüşlerdir.⁵⁶ Bâcî, bu konuda bir kitap yazmış, Afrika ve Sicilyalı alimler de kendisini tasvip etmişlerdir.⁵⁷ Bâcî ve onu takip edenlerin görüşüne göre, Hz. Peygamber'in Hudeybiye'de yazması onun ümmî oluşuna aykırı olmadığı gibi, yüce Allah'ın şu ifadesi ile; “*Sen bundan önce hiçbir kitap okumuş değildin ve sağ elinle de onu yazmamıştın*” ve Hz. Peygamber'in; “*Biz ümmî bir ümmetiz, ne yazarız ne de hesap ederiz*”⁵⁸ beyanıyla çelişmemektedir. Dahası, onlar bu hususu onun mucizelerinden saymışlar, onun doğruluğunu ve risâletinin sıhhatini ortaya koyan bir delil kabul etmişlerdir. Çünkü o, yazmayı öğrenmeksizin ve bunun için gerekli yolları araştırmaksızın yazabilmiştir.⁵⁹ Yüce Allah onun eline ve kalemine, okuyabilen kimse için “*Abdullah'ın oğlu*” diye anlaşılacak şekilde çizgiler yapma hareketini vermiştir ki bu apaçık bir mucizedir. Nitekim, Hz. Peygamber öncekilerin de, sonrakilerin de ilmini, herhangi bir şekilde ilim öğrenmeden ve bunun için bir emek de harcamadan öğrenmiştir. O bakımdan bu, onun mucizeleri arasında en belirgin ve faziletlerinin en büyüğü olmuştur. Bununla, onun ‘ümmîlik’ vasfı ortadan kalkmaz. Bundan dolayı, Hudeybiye olayındaki

53 Ebu'l-Velid Ebu Muhammed el-Bâcî, 403 yılında doğmuştur. Tamamlanmamış ve elimizde olmayan “Kitâbu't-Tefsir” adlı bir eserinden bahsedilmektedir. Bir toplantıda Buhari'de geçen rivayetin zahirini dikkate alarak Hudeybiye'de Hz. Peygamber'in yazdığı meselesinden bahsedince şimşekleri üzerine çekmiştir. Daha sonra onun yazmış olma meselesinin mucizeye aykırı olmadığı konusunda bir makale yazmıştır. Kendisi (474/1081)'de vefat etmiştir. (Zehebi, Ebu Abdillah Şemseddin Muhammed, *Tezkiratu'l-huffâz*, Riyad 1376/1957, IV, 1178-1182).

54 Zebidi, *Tâcu'l-arûs*, VIII, 191; Kâsımî, *Mehâsinu't-te'vil*, XIII, 4756; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXI, 5.

55 Konuyla ilgili rivayet daha sonra verilecektir.

56 Kâsımî, *Mehâsinu't-te'vil*, XIII, 4756.

57 *ez-Zebidi*, *Tâcu'l-arûs*, VIII, 191; Kâsımî, *Mehâsinu't-te'vil*, XIII, 4756.

58 Bu hadisin kaynakları daha önce verildiği için bir daha verilme gereği hissedilmemiştir.

59 Bu konuda ayrıca bkz. Kâsımî, *Mehâsinu't-te'vil*, XIII, 4756.

bu durumu anlatan ravi “*güzel yazamıyordu*” demiştir. Dolayısıyla onun hakkında “*yazdı*” demekle birlikte, onun ‘ümmilik’ vasfı devam etmiştir.⁶⁰

Buna mukabil, Ebû Muhammed b. Mefûz, el-Bâcî'nin görüşlerini eleştiren ve onun hatalarını ortaya koyan başka bir eser kaleme almıştır.⁶¹ Ayrıca bu kişiler Doğu ve Batı fıkıhçıları tarafından da kıyasıya eleştirilmişler, şiddetli tepki almışlar ve zındıklıkla itham edilmişlerdir.⁶² Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer bu konuda şöyle demiştir: “*Endülüs ve başka yerlerin pek çok fıkıhçısı bunu kabul etmemiş ve bu hususa şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu sözleri söyleyenlerin kâfir olacağını ileri sürmüşlerdir*”.⁶³

Ancak, Bâcî'nin görüşlerinin yanlış anlaşıldığını, onun amacının, Hz. Peygamber'in iyi yazamadığını ama o sırada mucize eseri yazabildiğini vurgulamak olduğu da belirtilmektedir.⁶⁴

Hz. Peygamber'in hayatı boyunca okuma-yazmayı bilip-bilmediği sorunu, o dönemden beri tartışılan meseleler arasında yer almaktadır.⁶⁵ Konumuz açısından önemli olduğu için, bundan sonraki satırlarda bu hususa temas edilecektir. Konuyu, her iki grubun taraftarlarının delillerini sunarak ele almak istiyoruz.

b. Hz. Peygamber'in Okuma-Yazma Bildiğinin Delilleri

Tarihi kaynaklarda Hz. Peygamber'in okuma-yazma bildiğine dair yer alan verilerden bazıları şunlardır:

1. Ebu Kebşe es-Selûlî, Hz. Peygamber'in emriyle Muaviye (ö. 60/679)'nin yazdığı Uyeyne b. Hısn'a ait bir mektubu Peygamberimizin okuduğunu ve orada neler yazdığını bildirdiğini kaydeder. Ancak İbn Atiyye (ö. 541/1147) bu ve benzeri rivayetlerin zayıf rivayetler olduğunu belirtir.⁶⁶

2. Berâ b. Âzib (ö. 71/690)'in naklettiğine göre, Hudeybiye Barışı (627 h.)'nı anlatan uzunca bir hadiste, Hz. Peygamber, damadı Hz. Ali'ye şöyle demiştir: “...’*Aramızdaki antlaşmayı yaz! Bismillahirrahmanirrahim. Bu, Allah'ın Rasûlü Muhammed'in antlaştığı hususları belirtir*’. Bunun üzerine müşrikler ona ‘*Eğer, biz senin Allah'ın Resûlü olduğunu bilseydik, mutlaka sana uyardık*’. -Bir rivayette de ‘*Sana bey'at ederdik*’, şeklinde geçer- *Ancak,*

60 Kurtubi, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XIII, 352.

61 ez-Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, VIII, 191.

62 Kâsımî, *Mehâsinu't-te'vil*, XIII, 4756; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXI, 5.

63 Kurtubi, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XIII, 353.

64 Kâsımî, *Mehâsinu't-te'vil*, XIII, 4756.

65 Bu konuda bkz. Ahmet Önkâl, “Hz. Peygamber'in Ümmiliği”, *SÜİFD*, Yıl: 1986, Sayı: 2, s. 249-260.

66 Kurtubi, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XIII, 352.

sen 'Abdullah'ın oğlu Muhammed' şeklinde yaz, dediler. Rasulullah, Hz. Ali'ye, yazdığını silmesini emretti. Hz. Ali 'Allah'a yemin ederim ki onu silmem', deyince, Rasulullah 'Bana, onun yerini göster' dedi. Hz. Ali, Hz. Peygamberimize onun yerini gösterince, Hz. Peygamber onu sildi ve 'Abdullah'ın oğlu' şeklinde yazdı".⁶⁷ Olayı, Buhârî (ö. 256/870) bundan daha açık ifadelerle rivayet etmiş ve şöyle demiştir: "...Rasûlullah, belgeyi aldı, ancak güzel yazamıyordu, yine de yazdı."⁶⁸ Ancak buradaki hadiste geçen (yazdı) lafzının 'Peygamber yazmasını emretti, o da yazdı' anlamına geldiğini veya bu şekilde yorumlanabileceğini söyleyenler de vardır.⁶⁹ Mesela Suyûtî (ö. 911/1505) bu hadisteki Hz. Peygamber'in yazdığı şeklindeki ifadelerin doğru olmadığını, burada Hz. Muhammed (s.a.v.)'in emrettiğini, Hz. Ali'nin de yazdığını vurgular.⁷⁰ Zebidî (ö. 1205/1790) de onun kalemi eline almasının ve yazı yazmasının, katiplerinden herhangi birisine yazmasını emretmesi anlamına geldiğini, çünkü Hz. Peygamber'in emrinde yirmi altı tane vahiy katibi bulunduğunu,⁷¹ onun tek bir harf dahi yazmadığını, ancak yazı yazanlara emirler verdiğini ve onun yazmasıyla kast edilen şeyin bu olduğunu söyler.⁷² Bize göre de bu hadis, Hz. Peygamber'in okuma-yazma bildiğine delil teşkil etmez. Bu gibi olaylar bazen günlük hayatımız için de söz konusu olabilir.

3.Zeyd b. Sabit, Rasulullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "*Bismillâhırrahmânırrahîm'i yazdığınız zaman ondaki sin'i açıkça gösterin. Rahmân'ı uzatın.*"⁷³ Diğer taraftan Âlûsî de, incelediği kitapların birinde, Hz. Peygamber'in okuyamadığı ama bir kitaba baktığında oradaki harflerin kendilerinin hangi harfler olduğunu söyledikten sonra Hz. Peygamber'in onları tanıdığı, şeklinde bir bilgi okuduğunu kaydeder.⁷⁴ Tabii Âlûsî burada herhangi bir kaynaktan bahsetmediği için verdiği bu bilginin doğru olup-olmadığı hususu şüpheye açıktır.

4. Kadı İyad (ö. 544/1149)'ın, Muaviye yoluyla kaydettiği bir rivayete göre Muaviye, Hz. Peygamber'in huzurunda yazı yazarken Peygamberimiz kendisine şöyle buyurmuştur: "*Mürekkebin hokkasını bırak, kalemin ucunu siv-*

67 Müslim, *Sahih*, Cihad, 90-93, II, 1409-1410; Buhârî, *Sahih*, Şurût, 15, III, 181.

68 Buhari, *Sahih*, Kitâbu'l-Mağazi 64, V, 84-85; el-Buhârî, *es-Sahih*, Sulh 53, III, 167-168; Cizye 58, IV, 71; Şurut 54, III, 181; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 86, 342; IV, 291.

69 Kâsımî, *Mehâsinu't-te'vil*, XIII, 4757; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXI, 5; Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-kârî şerhu sahihî'l-Buhari*, Beyrut trs., XIII, 276.

70 Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr, *el-Hasaisu'l-kubra*, (thk. Muhammed Halil), yy. trs., III, 271.

71 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, XIII, 353.

72 Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, VIII, 191.

73 el-Münavi, *Feydu'l-kadir şerhu câmi'üs-sağîr*, Beyrut 1391/1972, I, 433; Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir b. Muhammed, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, Beyrut ts., I, 125.

74 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXI, 5.

rilt, 'be' yi doğru uzat, 'sin'in dişlerini birbirinden ayır, 'mim'i kör yapma, 'Allah' lafzını güzel yaz, 'Rahmân' lafzını uzat, 'Rahîm'i de güzel yaz". Kadı İyad'a göre, Hz. Peygamber'in yazı yazdığı fiilen sahih olmamakla birlikte, ona bu ilim verilmiştir. O, harflerin nasıl güzel yazılacağını biliyordu. Ancak onun okuma-yazmasının engellenmiş olması da uzak bir ihtimal değildir.⁷⁵ Bu delil de Peygamberimizin okuma-yazmayı bildiğini göstermesine rağmen, onun yazdığı gerçeğini ortaya koymaz.

5. İbn Mace (ö. 273/887), Enes b. Mâlik (ö. 179/795)'den Hz. Peygamber'in şu hadisini rivayet etmiştir: "*İsra gecesi cennetin kapısında sadakaya on misli karşılık, borç vermeye de on sekiz misli karşılık verilecektir, şeklindeki bir yazının olduğunu gördüm*".⁷⁶ Âlûsî, bu hadisi naklettikten sonra okumanın, yazmaya ait bir parça olduğunu kaydeder.⁷⁷ Ancak bize göre bu hadis Hz. Peygamber'in okumayı bildiğine işaret etmez. Çünkü olay madde ötesi bir alemde vuku bulmuştur. Olayın ne şekilde gerçekleştiği de müphemdir. Bu açıdan hâdisenin dünyevi bir meseleye örnek teşkil etmesi söz konusu olamaz.

Bu konuya temas eden batılı tarihçilerden Caetani, *İslam Tarihi* adlı eserinde şöyle der: "*Muhammed'in ümmî olduğu ispat edilememiştir. Okuyup yazmaya dair Peygamber'in vaziyeti, hep şüpheli bir şekilde kalmıştır. Muhaberâti için daimi surette katipler istihdam ettiği ve kendisini bir şey okur yazarken göstermekten sakındığı ve hakikati taraftarlarından saklamaya gayret gösterdiği malumdur... Muhammed'in okuma-yazma bilip bilmediğini kat'iyetle tayine kalkmak beyhude bir yorgunluktur. Çünkü Muhammed bunu muasırlarından bile saklamaya çalışmıştır... Zanna göre, Muhammed yazı sanatına hakikaten vakıf bulunmasaydı, bunu ashab o gün daha vâdih ve sarih bir şekilde ilan etmeyi kendisi için faydalı addedecekti. Binaenaleyh, onun okuyup yazma bilmesi muhtemeldir. Fakat bunu itiraf etmek istemiyordu*".⁷⁸

Caetani'nin bu garazkarane ifadelerinin bir kısmı doğru olsa bile, doğruluk abidesi olan Peygamberimizin kendisini okur-yazarken göstermekten sakınması ve gerçeği ashâbından gizlemesi diye bir şey hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Çünkü onun aile içerisindeki durumundan Rabbiyle olan iliş-

75 Bu konuda bkz. Kettâni, *et-Terâtibu'l-idâriyye*, I, 126.

76 İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *es-Sunen*, Sadakat 19, II, 799, İstanbul 1401/1981; Zerkâni, Muhammed Abdülazîm, *Menâhîlu'l-İrfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Şemsuddîn), Beyrut 1409/1988, I, 365.

77 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXI, 5.

78 Leone Caetani, *İslâm Tarihi*, (çev. Hüseyin Cahit), İstanbul 1924-27, IX, 162-163.

kisine kadar yaşadığı tüm hayatı ashâb tarafından bize aktarılmıştır. Onun gizli kapaklı hiçbir şeyi kalmamış ve yaşamı rivayetler ışığında gözler önüne serilmiştir.

Hız. Peygamberin okuma yazma bildiğini iddia eden bu rivayetlerden sonra şimdi de okuma-yazma bilmediğini iddia eden rivayetlere bakalım:

c. Hz. Peygamber'in Okuma-Yazma Bilmediğinin Delilleri

Peygamberimizin okuma-yazma bilmediğine delil olarak gösterilen bazı rivayetler ve bilgiler de şunlardır:

1. Kur'an'ın ilk inen vahyi olan (*oku*) lafzından sonra Hz. Peygamber'in söylediği (*ben okuma bilmem*) yani 'ben ümmiyim, kitapları okuyamam'⁷⁹ ifadesi onun okuma bilmediğinin göstergesidir.⁸⁰

2. Hz. Peygamber'in ümmi olduğu için bazı kâtiplere ihtiyaç duymuştu. Bundan dolayı onun emrinde katipleri vardı, onlar kendilerine bu konuda verilen görevi icra ediyorlardı.⁸¹

3. İbn Abbas, Uhud Savaşında Mekke'de idi. Orada bulunan Kureşlilerin toplanıp çıkmak üzere olduğu konusunda Hz. Peygamber'e bir mektup yazdı. Mektubun üzerini mühürledi ve bu mektubu Benû Gıfar'dan biriyle gönderdi. İbn Abbas'ın bu mektubu Hz. Peygamber'e ulaştınca, Hz. Peygamber onu okuması için Ubey b. Ka'b (ö. 33/653)'a verdi ve bunun muhtevasını gizli tutması için Ubey'e sıkı tenbihte bulundu. Şayet Hz. Peygamber okuma-yazma bilseydi gizli haberleri içeren bu mektubu Ubey b. Ka'b'a kesinlikle vermezdi.⁸²

4. Zeyd b. Sabit (ö. 45/665) şöyle rivayet etmiştir: "Peygamber'in komşusu idim, bir vahiy geldiği zaman beni çağırırdı, ben de gider o vahiy yazardım".⁸³ Şayet Hz. Peygamber okuma-yazmayı bilseydi en azından bazı acil durumlarda gelen vahiy Zeyd'e yazdırmayıp kendisi yazardı.⁸⁴

5. Taif'ten bir heyet İslam'a girmek için Medine'ye Hz. Peygamber'e gelmişti. Ancak bazı şart ve istekler ileri sürmüşlerdi. Hz. Peygamber bunları yazıp

79 Buhari, *Sahih*, Bedü'l-Vahy, 1, I, 3.

80 Muhammed Rıza, *Muhammed*, I, 63.

81 Muhammed Rıza, *Muhammed*, I, 65.

82 Muhammed Rıza, *Muhammed*, I, 65.

83 Buhari, *Sahih*, Fedâilu'l-Kur'an 4, IV, 99-100; Tefsir 18, Buhari, *Sahih*, Bedü'l-Vahy, V, 182-183; İbn Ebi Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Ebi Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistâni, *Kitâbu'l-mesâhif*, (thk. Arthur Jeffery), Kahire 1355, Leiden 1937, s. 3.

84 Muhammed Rıza, *Muhammed*, I, 65.

kendisine getirmelerini istedi. Onlar da yazdılar. Şartlar içerisinde faizin ve zinanın helal kılınması da vardı. Onlar şartlarını yazdıktan sonra Hz. Peygamber'e geldiler, Hz. Peygamber şartları okumalarını istedi. Faizin ve zinanın yasaklanmasına gelince Rasulullah (*elimi bu yazılanın üzerine koy*) buyurdu. Elini koyunca, riba ayetini ("Ey inananlar, Allah'tan korkun, eğer inıyorsanız ribâdan geri kalan kısmı almayın" 2/278) ve zina ayetini ("Zinâyâ yaklaşmayın, çünkü o, açık bir kötülüktür, çok kötü bir yoldur" 17/32) okudu sonra bu cümleleri sildi.⁸⁵

6. Hz. Peygamber, Mekke'de aşağı yukarı elli sene yaşamıştır. Çocukluğundan beri aralarında yaşayan Hz. Peygamber'in, Mekkeliler için bilinmeyen hiçbir tarafı yoktur. Şayet Hz. Peygamber okuma-yazma bilseydi bu, dost ve düşmanları arasında mutlaka gündeme getirilirdi. Bunun bir ömür boyu gizli kalması mümkün değildi. Ashâb onun sıfat ve fiillerini hatta onun evinde eşleriyle olan ilişkilerini dahi tafsilatıyla anlatırlarken bunu niye gizlesin?⁸⁶ Aksine Sahâbe ve Tabiûndan onun okuma-yazma bilmediğini söyleyen pek çok kişi vardı. Mesela, İbn Abbas'ın, "Peygamber ümmî idi, hiçbir şekilde okuma yazma bilmiyordu", Katade (ö. 177/793)'nin, "Peygamber, daha önce hiçbir kitap okumamıştı, o ümmî idi, yazamıyordu" gibi ifadeleri bunlardan birkaçıdır.⁸⁷

7. Hz. Peygamber'in: "Biz ümmî bir ümmetiz, ne yazarız ne de hesap ederiz"⁸⁸ hadisi. Ancak burada şunu da belirtmekte fayda vardır: Daha önce de belirtildiği gibi bu hadis, onun daha sonra okuma-yazmayı öğrenmemiş olmasını gerektirmez.⁸⁹

8. Ehl-i Kitabın kendi kutsal metinlerinde Hz. Peygamber'in okuma-yazma bilmediği hususu zikredilmekteydi.⁹⁰

Bunlara ek olarak, Hz. Peygamber'in okuma-yazma bilmediğinin bazı batılılar tarafından bile itiraf edildiği kaydedilmektedir.⁹¹

85 İbnu'l-Esir, Ebu'l-Hasan İzzüddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Abdülkerim b. Abdilvahid eş-Şeybânî, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-sahâbe*, yy. 1280, I, 216; Muhammed Rıza, *Muhammed*, I, 65-66.

86 Muhammed Rıza, *Muhammed*, I, 64.

87 Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 4.

88 Buhârî, *Sahih*, Savm, 13, II, 230; Müslim, *Sahih*, Siyam, 15, I, 761; Ebu Davud, *Sünen*, Savm, 4, II, 739; Nesai, *Sünen*, Siyam, 17, IV, 139-140; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 43, 52, 127, 129.

89 Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXI, 5; Zerkani, *Menahilu'l-İrfan*, I, 366-367.

90 es-Suyuti, *el-Hasaisu'l-Kubra*, III, 270.

91 Bu konuda dataylı bilgi için bkz. Muhammed Rıza, *Muhammed*, I, 64-65.

Zerkânî (ö. 1122/1710) de, Hz. Peygamber'in ümmî olduğu konusundaki delillerin açık bir şekilde ortada olduğunu, onun yazdığı konusundaki delillerin ise zannî olup kesin olmadığını söyler.⁹²

Hız. Peygamber'in okuma-yazma bilmediğine dair ileri sürülen delillerden pek çoğunun, bu konuya delil olabilmesi açısından herhangi bir haklılık payı olmamasına rağmen, beşinci maddede olduğu üzere konumuzla yakın ilgisi olanlar da vardır. Bu sebepten ileri sürülen tezin sadece bir tek delille ispatlanmaya çalışılmasının, iddianın doğruluğu açısından yeterli olamayacağı düşüncesindeyiz.

Sonuç

Kur'an'da Hz. Peygamber'in zikredilen vasıflarından birisi de onun ümmî oluşudur. Kur'an'da altı yerde geçen ümmî lafzı, iki yerde tekil dört yerde de çoğul olarak kullanılmaktadır. Tekil kullanıldığı yerlerde, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ait bir sıfat olarak zikredildiği dikkatimizi çekmektedir. Çoğul şekilde kullanıldığı yerlerde ise bazen Araplar, bazen Ehl-i Kitap ve bazen de Yahudiler şeklinde üç grubun sıfatı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Dikkatimizi çeken bir husus da, ümmî kelimesinin esas anlamı olan 'okuma-yazma bilmeyen' manası yanında, içinde bulunduğu toplumun adetlerini taşıyan, yozlaşmamış ve doğduğu fitrat üzere hayatını idame ettiren gibi yan anlamlarının da olduğudur.

Konumuz açısından önem arz eden ve bu nedenden dolayı bizim de incelediğimiz diğer bir mesele Hz. Peygamber'in okuma-yazmayı bilip bilmediği hususu tarih boyunca tartışma konusu olmuştur. Ancak bu konuda kesin bir sonuca varmak kolay değildir.

Hız. Peygamber'in mutlak manada ve bütün hayatı boyunca okuma yazma bilmediğini veya bildiğini savunanlar olduğu gibi, başlangıçta bilmese de zaman içerisinde öğrenmiş olduğunu savunanlar da vardır. Hz. Peygamber'in risaletten önce okuma-yazma bilmediği ancak ticaret yapabilecek kadar hesap bildiği konusu kesin olarak tespit edilmiştir. Zira okuma-yazmanın çok az kişi tarafından bilindiği o dönemde Peygamberimiz okuma-yazmayı bilmiş olsaydı, müşrikler onun Kur'an'ı daha önce okuduğu kitaplardan derlemek suretiyle kendisinin uydurduğu hususunda şüphe ortaya atarlardı. Peygamberlikten sonraki dönemle ilgili olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkında aynı şeyleri söyleyebilmek pek mümkün olmasa gerek.

92 ez-Zerkani, *Menahilu'l-irfan*, I, 367.

Çünkü vahyin nazil olduğu yirmi üç yıllık süre zarfında vahiyler genelde onun huzurunda yazılmış ve çoğu zaman kendisi de bizzat bu olaya şahit olmuştur. Bununla beraber diğer devletlerle yapılan anlaşmalar, farklı ülkelere gönderilmek üzere hazırlanan İslâm'a davet mektupları ve yine o dönemde yapılan diğer yazışmalar onun huzurunda yapılmıştır. Kendisinin gözleri önünde yapılan bunca yazım faaliyetine rağmen, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in okuma-yazmayı hiç öğrenememiş olduğunu iddia etmek gerçeklerle bağdaşır bir tutum değildir.

Bütün bunların yanında, Peygamberimize nazil olan Kur'an'ın kendisi insanları ilme yönlendirmiş, Hz. Peygamber de her fırsatta okuma-yazmayı öğrenmeleri için çaba göstermeleri hususunda onları teşvik etmiş, savaşta alınan esirlerden okuma-yazma bilmeyenlere bunu öğretmeleri karşılığında serbest bırakılacağını onlara duyurmuştur. Bu konuda böylesine hassas davranan bir liderin kendisinin bundan müstağni kalması tasavvur edilemez.

Sahip olduğu fetanet sıfatı neticesinde, Mekke döneminin sonlarından itibaren özellikle Medine döneminin ortalarına doğru Hz. Peygamber'in çok ileri seviyede ve okur-yazar denebilecek bir mertebede olmasa da okuma-yazmayı bellemiş olduğunu söylemek gayet normal bir yaklaşım olarak kabul edilmelidir.